

ISSN 1999-4214 (print)

ISSN 2957-5095 (online)

ЕУРАЗИЯ ГУМАНИТАРЛЫҚ ИНСТИТУТЫНЫҢ

ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК

ЕВРАЗИЙСКОГО
ГУМАНИТАРНОГО
ИНСТИТУТА

BULLETIN

OF THE EURASIAN
HUMANITIES
INSTITUTE

№1/2026

Жылына 4 рет шығады
2001 ж. шыға бастаған

Выходит 4 раза в год
Начал издаваться с 2001 г.

Published 4 times a year
Began to be published in 2001

Астана, 2026

Бас редактор **Дауренбекова Л.Н.**
А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының доценті,
филология ғылымдарының кандидаты
Жауапты редактор **Алимбаев А.Е.**
А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының доценті,
философия докторы (PhD)

Редакция алқасы

Аймұхамбет Ж.Ә.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Ақтаева К.	филология ғылымдарының докторы, профессор, А. Мицкевич атындағы Польша университеті, Познань, Польша.
Әбсадық А.А.	филология ғылымдарының докторы, профессор, А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, Қазақстан
Аасланд Е.	философия докторы (PhD), профессор
Бредихин С.Н.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Солтүстік Кавказ федералды университеті, Ставрополь, РФ
Гайнуллина Ф.А.	филология ғылымдарының кандидаты, доцент Ә. Бөкейхан атындағы университеті, Семей, Қазақстан
Ермекова Т.Н.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан
Есиркепова К.Қ.	филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, Қазақстан
Жүсіпов Н.Қ.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Торайғыров университеті, Павлодар, Қазақстан
Каранфил Г.	философия докторы (PhD), профессор, Комрат мемлекеттік университеті, Кишинев, Молдова
Курбанова М.М.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Алишер Навои атындағы Ташкент мемлекеттік өзбек тілі мен әдебиеті университеті, Ташкент, Өзбекстан
Қамзабекұлы Д.	ҚР ҰҒА академигі, филология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Құрысжан Л.Ә.	филология ғылымдарының кандидаты, профессор, Ханкук шетелтану университеті, Сеул, Оңтүстік Корея
Онер М.	философия докторы (PhD), профессор, Эгей университеті, Измир, Туркия
Олдфилд А.	Философия докторы (PhD), профессор, Каролина Университеті Каролина, АҚШ
Пименова М.В.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Шет ел тілдері институты, Санкт-Петербург, РФ
Сайфулина Ф.С.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Қазан федералды университеті, Қазан, Татарстан, РФ
Сенмез О.Ф.	философия докторы (PhD), профессор, Токат Газиосманпаша университеті, Токат, Түркия

Редакцияның мекенжайы: 010009, Астана қ., Жұмабаев даңғ., 4
Телефон/факс: (7172) 561 933; e-mail: eagi.vestnik@gmail.com, сайт: ojs.egi.kz

Еуразия гуманитарлық институтының Хабаршысы.

Меншіктенуші: «А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институты»

Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігі Ақпарат комитетінде қайта есепке қойылды. Тіркеу № KZ92VPY00046970 17.03.2022

Басуға 27.03.2026 ж. қол қойылды. Пішімі 60*84 1\8. Қағаз офсеттік Көлемі. БТ.

Таралымы 200 дана. Бағасы келісім бойынша. Тапсырыс № 89

«Ақтаев У.Е.» баспасында басылып шықты

© А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институты

Главный редактор **Дауренбекова Л.Н.**
Кандидат филологических наук, доцент Евразийского гуманитарного института имени
А.К. Кусаинова
Ответственный редактор **Алимбаев А.Е.**
Доктор философии (PhD), доцент Евразийского гуманитарного института имени
А.К. Кусаинова

Редакционная коллегия

Аймухамбет Ж.А.	доктор филологических наук, профессор, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Актаева К.	доктор филологических наук, профессор, университет имени Адама Мицкевича, Познань, Польша.
Абсадық А.А.	доктор филологических наук, профессор, Костанайский региональный университет имени А.Байтурсынова, Костанай, Казахстан
Аасланд Е.	доктор философии (PhD), профессор
Бредихин С.Н.	доктор филологических наук, профессор, Северо-Кавказский федеральный университет, Ставрополь, РФ
Гайнуллина Ф.А.	кандидат филологических наук, доцент университет имени А. Бокейхана, Семей, Казахстан
Ермекова Т.Н.	доктор филологических наук, профессор, Казахский национальный женский педагогический университет, Алматы, Казахстан
Есиркепова К.К.	кандидат филологических наук, профессор, Костанайский региональный университет имени А. Байтурсынова, Костанай, Казахстан
Жусипов Н.К.	доктор филологических наук, профессор, Торайгыров университет, Павлодар, Казахстан
Каранфил Г.	доктор философии (PhD), профессор, Комратский государственный университет, Кишинев, Молдова
Курбанова М.М.	доктор филологических наук, профессор, Ташкентский государственный университет узбекского языка и литературы им. Алишера Навои, Ташкент, Узбекистан
Камзабекулы Д.	академик НАН РК, доктор филологических наук, профессор, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Курсыжан Л.А.	кандидат филологических наук, профессор, Университет иностранных языков Ханкук, Сеул, Южная Корея
Онер М.	доктор философии (PhD), профессор, Эгейский университет, Измир, Турция
Олдфилд А.	доктор философии (PhD), профессор, Университет Каролины Каролина, США
Пименова М.В.	доктор филологических наук, профессор, Институт иностранных языков, Санкт-Петербург, РФ
Сайфулина Ф.С.	доктор филологических наук, профессор, Казанский федеральный университет, Казань, Татарстан, РФ
Сенмез О.Ф.	доктор философии (PhD), профессор, Университет Токат Газиосманпаша, Токат, Турция

Адрес редакции: 010009, г. Астана., пр. Жумабаева, 4
Телефон/факс: (7172) 561 933; e-mail: eagi.vestnik@gmail.com, сайт: ojs.egi.kz

Вестник Евразийского гуманитарного института.
Собственник: «Евразийский гуманитарный институт имени А.К. Кусаинова».
Министерством информации и общественного развития Республики Казахстан Комитет информации постановлено на переучет № KZ92VPY00046970 17.03.2022
Подписано в печать 27.03.2026 г. Формат 60*84 1\8. Бум. типогр.
Тираж 200. Цена согласовано. Заказ № 89
Напечатано в издательстве «У.Е. Актаева»

©Евразийский гуманитарный институт имени А.К. Кусаинова

Chief Editor **Daurenbekova L.N.**

Candidate of Philological Science, Associate Professor of the A.K. Kussayinov Eurasian Humanities Institute

Editor-in-Chief **Alimbayev A.E.**

Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor of the A.K. Kussayinov Eurasian Humanities Institute

Editorial Board

Aimuhambet Zh.A.	Doctor of Philological Sciences, Professor, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
Aktayeva K.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Poznan Adam Mitskevich University, Poznan, Poland
Absadyk A.A.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Kostanay Regional University named after A.Baitursynov, Kostanay, Kazakhstan
Aasland E.	
Bredikhin S.N.	Doctor of Philological Sciences, Professor, North-Caucasus Federal University, Stavropol, RF
Гайнуллина Ф.А.	Candidate of Philological Sciences, Associate Professor Alikhan Bokeikhan University, Semey, Kazakhstan
Yermekova T.N.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Kaz. National Women's Pedagogical University. Almaty, Kazakhstan
Yesirkepova K.K.	Candidate of Philological Sciences, Professor, Kostanay Regional University named after A.Baitursynov, Kostanay, Kazakhstan
Zhusipov N.K.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Toraighyrov University, Pavlodar, Kazakhstan
Karanfil G.	Doctor of Philological (PhD), Professor, Komrat Devlet Univerditesi, Kishinev, Moldova
Kurbanova M.M.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Tashkent State University of the Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoyi, Tashkent, Uzbekistan
Kamzabekuly D.	Academician of NAS RK, Doctor of Philological Sciences, Professor, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
Kuryszhn L.A.	Candidate of Philological Sciences, Professor, Hankuk University of Foreign Studies Seoul Korea
Oner M.	Doctor of Philological (PhD), Professor, Aegean University, Izmir, Turkey
Oldfield A.	Doctor of Philological (PhD), Professor, Coastal Carolina University Carolina, USA
Pimenova M.V.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Foreign Languages Institute, St-Petersburg, RF
Seifullina F.S.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Kazan Federal University, Kazan, Tatarstan, RF
Senmez O.F.	(PhD), Professor, Tokat Gaziosmanpasa University, Tokat, Turkey

Editorial address: 010009, Astana., 4, Prospect Zhumabayev

Tel/Fax: (7172) 561 933; e-mail: eagi.vestnik@gmail.com, сайт: ojs.egi.kz

Bulletin of the Eurasian Humanities Institute.

Owner: «A.K. Kussayinov Eurasian Humanities Institute».

The Ministry of Information and Public Development of the Republic of Kazakhstan Information Committee decided to re-register No. KZ92VPY00046970 17.03.2022

Signed for printing 27.03.2026 Format 60 * 84 1 \ 8. Paper. Printing house

Circulation 200. Price agreed. Order No. 89

Printed in the publishing house of «U.E. Aktaev»

МАЗМҰНЫ — СОДЕРЖАНИЕ — CONTENTS

ТІЛ БІЛІМІ – ЯЗЫКОЗНАНИЕ – LINGUISTICS

АКМАГАМБЕТОВА Б.Е., САРСЕКЕ Г.Ә., ШАХИН И.	Сұхбат дискурсындағы коммуникативті стратегия мен тактика: қолданыс ерекшеліктері	7
БЕРГІБАЕВА Д.Қ., КЕНЖЕҒАЛИЕВ С.А., СЕРДАЛИНА С.К.	Ділдік лексикон және қостілділік	22
DOSZHAN Z.A., YERSULTANOVA G.T., KNASSANOVA M.T.	Lexicalising myth and cultural memory: a comparative study of kazakh and english mythologemes	31
ЕСКЕЕВА М.Қ., РАЙНБЕКОВА Г.С.	Түркі халықтарының тұрмыстық лексикасы: тарихи және мәдени аспектілері	40
ЖЫЛКЫБАЕВА М.С., САПАРБАЙҚЫЗЫ Ш., СПАТАЕВА С.Т.	Қытай және басқа да шығыс дереккөздеріндегі көне түркі қала атауларында кездесетін -кент/-кет формантының тарихи-лингвистикалық ерекшеліктері	48
ИСКАКОВА Г.Ж., ТЛЕУБЕРДИНА Г.Т., ТАҢСЫҚБАЙ Ә.Қ.	Көркем мәтінді комикс форматына бейімдеудің лингвистикалық негіздері: отандық әдебиетке шолу	57
МАНАПБАЕВА Ж.Ж., АЛПЫСБАЕВА А.Е., ЖУСУПОВА А.У.	Аударма сапасын бағалау тәжірибесі	67
ОСПАНОВА Ф.А., БАЛХИМБЕКОВА П.Ж.	Бизнес терминологиясындағы кірме сөздердің ерекшеліктері	79
SAKYEVA G.O., IBRAIMOVA L.A.	The importance of lexical classification of film discourses in creating a multimedia corpus (based on the film “Alty jasar Alpamys” (“Six-year-old Alpamys”))	90

ӘДЕБИЕТТАНУ – ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ – LITERATURE STUDIES

АБДУЛЛИНА А.Б., СҰЛТАҒАЛИЕВА О.Қ., СЕЙСЕМБАЕВА Ж.А.	Қазіргі қазақ поэзиясындағы ұлттық мінез поэтикасы мен символикасы	98
ALIYEV Y.N., TOIBAZAR A.M., TURDALI T.	The historical figure and the epic hero in kazakh epic poetry (based on the epic of Edige)	108
АЛИМКАНОВА Г.Б., ЖҮСІПОВ Н.Қ.	Ғалым Едіге Тұрсыновтың түркі халықтары фольклоры туралы тұжырымдары	121
ӘЛТАЙ А.Д., ЖӘЛЕЛОВА М.С., ҚИАРЫСТАНОВА Г.Қ.	Қадыр Мырза Әли поэзиясындағы ауыл концептісі және ұлттық болмыс	130
БАКИРОВА Ш.А., БАЙМЫШ Л.Қ.	Ж. Бектұров шығармаларындағы азаттық сарын	140
YERZHANOVA F.M., IBRAEVA ZH.B., MUKANOVA ZH. R.	Reinterpreting the fairy tale: modern trends in kazakhstani children’s literature	151

GALYMZHANOVA Z.T., BAYTANASOVA K.M., KALIYEV A.K.	The narrative structure in S. Seifullin's novel «A hard road, a perilous journey»	162
ИБРАГИМОВА Д.Қ., АСЫЛБЕКҰЛЫ С., ТОҚШЫЛЫҚОВА Г.Б.	Жазушы Сайын Мұратбековтің сыншылық қыры	171
ИХСАН Д.М.	Түркістан мерзімді баспасөзінде ұлттық фольклордың жариялануы мен зерттелуі	181
КЕНЖЕҚОЖАЕВА А.М., ЖУСАНБАЕВА С.Б.	Метапоэтиканың метамәтіндік өлшемдері (А. Құнанбайұлы шығармашылығы негізінде)	192
МАКАТОВА А.А., ӘБСАДЫҚ А.А.	«Абай», «Сана», «Таң» журналдарындағы қазақ фольклор материалдары	202
МҰСТОЯПОВА А.Т., ИБРАИМОВА Ж.Ж., ЖАМАНОВА Ж.Ж.	Джордж Оруэлдің «1984» романындағы псевдокарнавал поэтикасы	211
НҰРБАЕВА А.Н., ТӨЛЕБАЕВА Қ., ДАУРЕНБЕКОВА Л.Н.	Прецеденттік құбылыстардың көркем мәтіндегі қолданысы (Шәкәрім Құдайбердіұлы шығармалары негізінде)	222
НҰРБАНОВА А.Қ.	Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы шығармаларындағы білім мен тәрбие құндылықтары	235
СӘРСЕНБАЕВА Ж.Б., ҚҰРМАНБАЙ А.П., ОБАЕВА Г.С.	Айгүл Кемелбаеваның «Мұнара» романындағы әйел бейнесі: архетип және сана трансформациясы	245
СЕЙПУТАНОВА А.Қ., НУРЛАНОВА А.Н.	Ш. Құдайбердіұлының «Түрік, қырғыз-қазақ һәм хандар шежіресіндегі» қазақ рулары туралы мәліметтердің тарихи негізі	257
ХАМИДОВА А.Х., КАНАФИНА М.А., ЖУМСАКБАЕВ А.Т.	Женский иронический детектив как форма социокультурного комментария (на материале романа Дарьи Донцовой «Маникюр для покойника»)	267

ТІЛ ЖӘНЕ ӘДЕБИЕТТІ ОҚИТУ ӘДІСТЕМЕСІ – МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ – METHODOLOGY OF TEACHING LANGUAGE AND LITERATURE

КАЙЫРБАЕВА Ж.К., РАХМЕТОВА Р.С.	Оқушылардың сөзсаптамын тілдесім әрекеті негізінде дамытудың педагогика-психологиялық аспектісі	275
KOILYBAYEVA R.K., KUSMANOVA K.A.	Formation of family values in children on the basis of family discourse	388
МАЖИЕВА Н.А., БАЛТАБАЕВА Н.С., А.БЕРКЕНОВА Р.	ЖОО-да қазақ эпостарды жобалық әдістеме арқылы оқыту	299
ОРАЗ А.Н., МАЛИКОВ Қ.Т., РАМАЗАНОВА Г.Х.,	Қазақ тілін оқытуда корпусстық тәсілдердің лексикалық дағдыларды қалыптастыруға ықпалы	309
ТЕЛГОЖАЕВА Қ.С., ОДАНОВА С.А., ЖАЙЛАУБАЕВА М.Қ.	Ұлттық-мәдени код негізіндегі виртуалды жиі жүйесі: тіл үйренушілердің икемді дағды күздіреттілігін қалыптастыру	334
ТОҒЫЗБАЙ Н.Б., ЕРСУЛТАНОВА Г.С., ЖУМАХАНОВА Н.Н.	ҚАЗТЕСТ жүйесіндегі өнімді сөйлеу әрекеттерінің ерекшеліктері	346

*М.С. ЖЫЛКЫБАЕВА¹ Ш. САПАРБАЙҚЫЗЫ² С.Т. СПАТАЕВА³

Ш.Есенов атындағы Каспий технологиялар және инжиниринг университеті,
Ақтау, Қазақстан^{1,2}

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан³
(e-mail: marzhan.zhylkybayeva@yu.edu.kz¹, sholpan.saparbaikyzy@yu.edu.kz²,
saltanat.spatayeva@yu.edu.kz³)

***ҚЫТАЙ ЖӘНЕ БАСҚА ДА ШЫҒЫС ДЕРЕККӨЗДЕРІНДЕГІ КӨНЕ ТҮРКІ ҚАЛА АТАУЛАРЫНДА КЕЗДЕСЕТІН -КЕНТ/-КЕТ ФОРМАНТЫНЫҢ ТАРИХИ-ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ**

Аңдатпа. Бұл мақалада көне түркі кезеңдерінен жеткен тарихи-лингвистикалық, географиялық дереккөздерде кездесетін қала атауларындағы «-кент/-кет» форманттарының лингвистикалық табиғаты мен кеңістікте таралу ерекшеліктері қарастырылған. Зерттеу барысында түркі тайпаларының мекені болған Орта Азия мен Шығыс Түркістан аумағында шоғырланған ойконимдердің этимологиялық және тарихи-мәдени маңызы қарастырылды. Кей тұсында бір атаудың ежелгі араб-парсы, қытай және түркі жазбаларындағы деректерді салыстыра отырып, -кент\ -кет\ -канд форманттарының шығу тегі, таралу аймағы мен фонетикалық бейімделуі айқындалады.

Мақалада Ташкент, Ходжент (Қожент), Суекент (Сүткент), Науакент (Навакет), Усбаникет (Арсубаникет, Субаникет), Жетікент (парсыша *heft deh*), Жент, Жаркент/ Янгикент (С.П.Толстов еңбектеріне сүйенсек, екеуі бір қала), Баршынлыкент, Бикент (Бикет), Ордакент, Өзкент (Өзжәнд, Қайдар Дулат), Джабукет сияқты тарихи ойконим атаулары мысалға алынған. Көрсетілген атаулардағы -кент\ -кет\ -канд (қанд) форманттарының қызметі мен этимологиялық мәні ашылып, түркі, соғды және иран мәдениеттерінің өзара байланысын көрсететін интеграциялық көрсеткіш ретіндегі рөлі айқындалады. Сонымен қатар ғылыми талдау барысында археологиялық, тарихи және этнолингвистикалық деректердің сабақтастығы сақталған.

Ғылыми мақалада келтірілген деректерді талдау нәтижесінде -кент\ -кет\ -канд форманттары Орта Азияның Сырдария аймағы, Шу-Талас аңғары мен Жетісу өңірінде қалыптасқан тұрақты тілдік бірлік ретінде қарастырылды. Мақала тарихи топонимика мен геоллингвистика салаларының тоғысында жүргізілген кешенді зерттеу болып табылады және түркі өркениетінің қалалық мәдениетінің дамуындағы «кент» компонентінің маңызын ғылыми тұрғыда негіздейді.

Түйін сөздер: кент, кет, топоним топоним, ойконим, формант, көне түркі қалалары, геоллингвистика.

* Мақала ҚР ҒЖБМ Ғылым комитеті қаржыландыратын ИРН: BR24993043 «Қытай және өзге де шығыс елдері дереккөздеріндегі көне түркі топонимдері – қазіргі түркі интеграциясының түп негіздерінің бірі: тарихи-этимологиялық, лингвистикалық көрінісі» атты нысаналы-бағдарламалық қаржыландыру жобасы аясында әзірленді.

Кіріспе. Байырғытүркібабаларымызданмұрабопқалғанқазіргі Орта Азиякеңістігінде, анығырақ айтқанда, Сырдария өзені аймағында -кент, -кет,-қант (ханд) грамматикалық формантымен бірігіп жасалған қалалар, бекеттер, тұрақтар мен ордалар жиі кездеседі. Оған Ибн Русте «Китаб ал-а'лак ан-нафиса» (Хғ.), Ибн Фадлан «Ар-Рисала»(Хғ.), әл-Истахри «Китаб масалик ал-мамалик» (Хғ.), Ибн Хаукал «Китаб ал-масалик ва-л-мамалик» (Хғ.), әл-Мукаддаси (әл-Мақдиси) «Ахсан ат-такасим фи марифат ал-акалим» (Хғ.), ас-Сам'ани «Китаб-ал-ансаб» (ХІІғ.), Якут ал-Хамави «Муджам ал-булдан» (ХІІІғ.) тағы да басқа араб саяхатшыларының еңбектері, Тан, Сүй, Хань әулеттері кезеңдеріндегі (б.з.д. 2ғ. – б.з. 10ғ.) ресми шежірелер және тарихи хроникалары мен Шыңғыс хан ұрпақтарынан патшалық еткен хандардың шежірелерінде жазылған Ташкент, Ходжент (Қожент), Суекент (Сүткент), Науакент (Навакет), Усбаникет (Арсубаникет, Субаникет), Жетікент (парсыша *هفت ده*), Жент, Жаркент (Янгикент С.П.Толстов еңбектеріне сүйенсек, екеуі бір қала), Баршынлыкент, Бикент (Бикет), Ордакент, Джабгукет Өзкент («Өзжәнд ол Өзкент деген атпен мәшһүр», – деп жазады Қайдар Дулат [1]) тағы басқа атаулар дәлел болады. Аталған көне түркі топонимдеріндегі грамматикалық тұлғалардың этимологиялық мәнін білу үшін атаудың қай кезеңнен бастап қолданысқа енгенін, қай кезеңдерде жазбаларға түскенін, тарихын, мағынасын тарихи тіл білімінің заңдылықтарына, тарих және географиялық ақпараттарға сүйене отырып анықтаймыз.

Көне қала атауларындағы -кент/-кет форманты түркі, иран және басқа да тілдік дәстүрлердің өзара ықпалдастығын көрсететін маңызды лингвистикалық және тарихи көрсеткіш болып табылады. Мұндағы «кент» (иран. *kanth* > парсы *-kand/-kent*) немесе парсы тіліндегі «*شهر*» (*shahr*) «қала» сөзі бастапқыда «қоныс», «елді мекен», кейін «қала» деген мағынада қолданылған. Бұл формант түркі тілдеріне Соғды мен Бактрия арқылы енген деген пікір бар. Шығыстанушы ғалым В.В.Бартольдтың: «Слово кент, утраченное и забытое местным иранским населением перешло в турецкие наречия» [2, 38], – дегенін негізге алатын болсақ, топоформант түркі тіліне иран тілінен енген деген пікірді негіздейміз. Бірақ Орталық Қазақстан өңірінен б.з.б. IX-ҮІІІ ғ.ғ. кезеңінде өмір сүрген көне «Кент» қаласы табылғанын білеміз. Қазба жұмыстарын жүргізген археологтардың сипаттамасы бойынша: «Кент – одно из наиболее изученных поселений Бегазы-Дандыбаевской культуры. Памятник находится в 220 км к ВЮВ от города Караганды и расположен в Кентском горно-лесном массиве. Ближайший населенный пункт – аул Кент, расположенный у выхода реки Кызылкеныш на равнину, от него до поселения вдоль реки – 6 км [3, 14]. Осы ретте түргештердің қара бозбала Шу (соғды тілінде – қара) туралы тарихи-генеалогиялық аңызы назар аударарлықтай. Шу қаған туралы аңыз бойынша, ертеде Шу өңірінде өзі жас, ақылды әрі батыр Шу атты қаған билік құрыпты. Бір күні Мысыр елінен келген саудагерден Зұлқарнайын патшаның Яксарттың арғы бетіне (Сырдарияның оң жағасындағы елдерге) соғыс ашқалы дайындалып жатқанын естіпті. Шудың жағасындағы қамалына әскер басшыларын жинап алып, ол былай депті: «Зұлқарнайын патша бізбен соғысқалы келе жатыр, әрқайсың өз жеріне, қорығыңа барып үлкен жолдың бойындағы таулардан ағатын әр өзеннің жағасына кент салыңдар. Кенттің қақпасы берік, қамалы Алатаудай биік, ал қаланы қоршаған оры мына асау Шудай терең болсын. Кенттің қорығы жайшылықта аң мен малға толы болса, ал ел басына күн туғанда шөбі жылқыға жем, жасаққа азық болады. Әр кенттің жанындағы биікке қарауыл төбе, өзен өткелдерін қадағалайтын бекініс салынсын». Ертеңіне Шу қаған Қожакент (Сырдария) өзенін бетке ұстап, асығыс жүріп кетіпті. Арада жеті ай жеті күн өткенде жаңадан салынған 40 кентті: Қожакент, Теріс, Талас, Шу өзендері бойындағы өткелдерді жанай салынған бекіністерді көзімен көрген қаған, қамалына қайта оралыпты. Шабғар, Талас, Құлан, Меркі, Аспара, Баласағұн кенттері осы кезде салынған екен. Шу қаған осы сапарында Қаратаудағы, Бурылдағы, Мойнақтағы, Шөміштегі, Жетітаудағы, Тасөткел мен Хантауындағы мұнараларды салдырыпты. Ескендір Зұлқарнайынның Орталық Азияға б.д.д. 329-327 жылдары жаугершілікпен келгенін ескерсек, Шу қаған салдырған бұл қалалардың жасы б.д.д. IV ғасыр деп болжамдауға болады [4, 422] деген зерттеулер мен пікірлерді талқылай

келе, кент деген сөздің түркі даласында одан әлдеқайда ертерек пайда болғанын алға тартуға себеп табамыз.

Әдістеме және зерттеу әдістері. Іріктеп алынған қала атаулары араб-парсы деректеріндегі, Қытай жылнамаларындағы транскрипциялық нұсқалармен және көне, орта, кейінгі түркі жазба ескерткіштеріндегі атаулармен салыстырмалы-тарихи әдіс негізінде кешенді түрде талданды. Зерттеу барысында «кент», «кет», «канд» форманттарының әртүрлі тілдік ортада көрініс табуы, олардың фонетикалық өзгерістерге ұшырау себептері, дыбыстық сәйкестіктері мен алмасу заңдылықтары айқындалды. Атап айтқанда, парсы тіліндегі «канд» формасының түркі тілдерінде «кент/кет» түрінде бейімделуі, дауыссыз дыбыстардың редукциясы, ассимиляция және диссимиляция құбылыстары, сондай-ақ вокализм жүйесіндегі өзгерістер диахронды тұрғыдан қарастырылып, олардың тарихи даму кезеңдері сараланды. Бұл құбылыстар тек тілдік ықпалдың нәтижесі ғана емес, сонымен қатар аймақтың этникалық, мәдени және саяси тарихымен тығыз байланысты екендігі дәлелденді.

Геолінгвистикалық талдау әдісі арқылы зерттеліп отырған ойконимдердің таралу аймағы нақтыланып, олардың кеңістіктік ұйымдасу ерекшеліктері анықталды. Сырдария алқабы мен оған іргелес өңірлердегі «кент/кет/канд» форманттары бар қала атауларының шоғырлану сипаты картаға түсіріліп, олардың тарихи-географиялық ареалы белгіленді. Нәтижесінде, бұл атаулардың белгілі бір мәдени-өркениеттік кеңістікке тән екендігі, олардың Ұлы Жібек жолы бойындағы қалалық мәдениетпен сабақтастығы айқындалды. Сонымен қатар, атаулардың таралуындағы заңдылықтар арқылы көне қоныстану аймақтары, сауда жолдары және этникалық байланыстар жөнінде қосымша деректер алуға мүмкіндік туды. Әртүрлі дереккөздерден алынған материалдарды жүйелеу барысында тарихи жазба деректер, археологиялық қазба нәтижелері, этнолінгвистикалық мәліметтер және географиялық сипаттамалар өзара сабақтастықта қарастырылды. Пәнаралық сипаттамалы әдіс арқылы қала атауларының шығу тегі, олардың тарихи мәртебесі, әкімшілік-саяси маңызы, сондай-ақ этникалық құрам мен мәдени ерекшеліктері жан-жақты сипатталды. Бұл тәсіл зерттеу нысанын біржақты емес, кешенді түрде қарастыруға мүмкіндік беріп, ойконимдердің тек тілдік бірлік қана емес, тарихи-мәдени феномен ретіндегі табиғатын ашуға жол ашты. Осы аталған әдістердің үйлесімді қолданылуы Сырдария алқабындағы қала атауларындағы «кент/кет/канд» форманттарының тарихи-лінгвистикалық табиғатын терең әрі ғылыми негізде түсіндіруге мүмкіндік берді. Зерттеу нәтижелері бұл форманттардың көне иран тілдерінен бастау алып, кейін түркі тілдік ортада бейімделіп, аймақтық топонимиялық жүйенің ажырамас бөлігіне айналғанын көрсетеді. Сонымен қатар, олардың диахронды дамуы арқылы Орталық Азиядағы тілдік және мәдени ықпалдастық үдерістерін, этносаралық қарым-қатынастар мен тарихи сабақтастықты айқындауға болады.

Талқылау мен бақылау. Кент сөзінің этимологиясына көз жүгіртетін болсақ, сөздікте «Кент – шағын мекен-жай немесе соқпалы қабырғалармен қоршалған көгалды аймақтағы қала. “Кент” – ежелгі түркі сөзі. Алғашқыда үй-жай салып, топтасып өмір сүретін мекен ұғымын білдірген. Ежелгі шағын қалалар мен елдімекеннің көбі “Кент” аталған» [5, 512], – деген анықтаманың дәлелі ретінде түркі тілінде жазылған алғашқы шығармалардың бірі «Құтты біліктен» мысал келтірейік:

«Ел, кентке кел, кетер шелі құсаның,

Бар ізгілік ашар қақпа, құшағын» [6, 297]. Аталған еңбекте кент сөзі түбір тұлғасында ел-кент, ел, кент деп 2 рет, ұлыс-кент, ұлыс, кент деп 5 рет, кент деп 2 рет жиілікте қолданылғанына қарағанда, түркі жұртында хандық, ұлыс, елдерін шаһар, кент деп, уақыт өте келе топонимнің сипатына қарай анықтауыш сөзді қосып айтуы мүмкін деген тұжырымға келдік. Тағыбірсебеп– Орта Азиядағы көне түркі атауларды қарастырып жүрген ғалымдар: «Ancient Turkic place names in Kazakhstan frequently exhibit composite structures, typically combining an adjective + noun, or noun + noun pattern» (Қазақстандағы ежелгі түркі жер-су атаулары көбінесе қосарланған құрылымдарды көрсетеді, әдетте сын есім + зат есім

немесе зат есім + зат есім үлгісінде болады) [7], – деп, қазақ жер су аттарының бөлшектен бүтінге қарай дамуын мысалдармен дәлелдейді. Осы уақытқа дейінгі топонимдердің грамматикасын қарастырған кей ғалымдар кент сөзін формант деп көрсеткен. Мысалы топонимист ғалым Э.М.Мурзаев: «Формант – словообразующий элемент, самостоятельно не употребляющийся в языке. Это могут быть аффиксы, грамматические показатели. Широко распространен в топонимике. В топонимике также топоформант» [8, 26], – дейді. «Топоформант (топонимический формант) – повторяющаяся часть ойконима (и топонима вообще), обычно суффикс или совокупность суффикса и грамматического окончания» деген анықтама берілген [9]. Жоғарыдағы деректерден көріп отырғанымыздай, «кент» сөзі формант емес, толық лексикалық мағынасы бар түбір сөз, сондықтан алдағы уақытта барлық «кент» сөзімен келген жер-су аттарын күрделі сөз ретінде қарастырамыз. Кент сөзі б.з.б. 9-8 ғ.ғ. Беғазы-Дандыбай мәдениеті кезеңінен бар сөз болғанымен, топонимиялық элемент ретінде VII ғасырдан бастап жиі кездесетінін байқаймыз. Сөзімізді ғылыми негіздеу үшін кент/кет/қанд сөздерімен кездесетін бірнеше қала атауларына мысалдар келтірейік.

Науакент (Синчень – жаңа қала, VII ғасыр) қаласы туралы Қытай деректерінде Батыс Түрік қағандығының соңғы қағанының ордасы болғаны айтылады. X ғасырдағы Худуд әл-Әламның географиялық шығармасында: «Науакент Ұрын-Ардж тауының маңында орналасқан, бұрын қала болған, қазір қираған және қарақшылардың ордасына айналған», – делінеді [10, 23]. Ел тарихынан білетініміздей, Науакент Ыстықкөлдің жағасындағы Түркі жұрты үшін мәдени-тарихи маңызы зор Суяб қаласына жақын орналасқан. Тарихи деректерде ірі сауда және мәдени орталықтарының бірі болғаны туралы және бұл қала соғды саудагерлерінің тұрағы ретінде сипатталады.

Самарқанд атауының екінші сыңары кет/кент емес – канд. Неге Самарқандты қосып алды деген сұрақтың болуы заңды. Ең алдымен, Э.М.Мурзаев Хотан атауын зерттеу барысында Коканд, Самарқанд, Шымкент, Ташкент топонимдерінің екінші сыңарын бір сөз деп қарастырған. Одан басқа «Во времена древних царей Самар ибн Африкиш, по приказу йеменского [царя] Туббы (приводят подлинное имя этого царя: Абу Карб ибн-Ифрикис Самар Иаруш) (Беруни, Памятники минувших поколений, стр. 133), вступил в эту область с пятисоттысячной конницей и осадил [город]. После взятия разрушил крепость и прочие здания его и сравнял их с землей. И по этой причине [город этот] получил название Самаркенд, [т.е. разрушенный Самаром]. Арабы [название это] арабизировали и назвали Самарканд» [11, 53], – деп, Махмуд Ибн Вали атаудың этимологиясына түсінік беруде Берудидің жазбаларына сілтеме жасайды. Көріп тұрғанымыздай, атаудың екінші сыңарындағы канд жоғарыда біз келтірген кент сөзімен мағыналас болып отыр.

Ташкент – Орталық Азиядағы ең көне қалалардың бірі, оның атауы бірнеше тарихи-тілдік қабаттар негізінде қалыптасқан күрделі топоним болып саналады. Бұл атаудың құрамындағы екі негізгі компонент – «таш» және «кент» түбір сөздерінен жасалған. Бүкіл түркі тілдес халықтар тілінде ш/с фонетикалық өзгерістер мен айырмашылықтардың кездесетінін білеміз. Сондықтан атаудың алғашқы сыңарындағы таш (түркіше «тас») + кент (түрік, иран/соғдыша «қала», «қоныс») = «тас қала» немесе «жартасты қала» деген болжам жасайды ғалым В.В.Бартольд. Алайда кейбір араб және парсы саяхатшылары мен географтарының еңбектерінде қала «Мадинат аш-Шаш» (Шаш қаласы) деп көрсетілген [Ибн Хаукаль, IX ғ., әл-Мақдиси, X ғ.]. Сондай-ақ Махмуд ибн Вали да өз еңбегінде Ташкент қаласының маңынан ағатын Шаш өзені туралы былай дейді: «Река Шаш – под Шашом подразумевается Ташкент и область эта находится по ту сторону реки Сейхун и не входит в составобластей Мавераннахра. Река Шашвнастоящеевремяизвестнаподназванием Чирчик и впадает в реку Сейхун» [11, 96]. Ал Қытай деректерінде бұл өңір «Cheshi» (車師) немесе «Shi» атауымен жазылған [12, 195] деген жазбаларды негізге алатын болсақ, атау ертеден Ташкент емес Шашкент болғанын байқау қиын емес. Сонымен, атаудың алғашқы сыңары таш емес шаш болуы мүмкін. Бұл жерде түркілік дыбыстық трансформацияны ескерсек, «Ташкент» атауы «Шашкент» атауының фонетикалық және морфологиялық дамыған түрі

ретінде де қарастыруды талап етеді. Атаудың өзінен басқа да қаланың бір аймағы болып саналатын бірнеше бөліктерінің атауы кент сөзімен бірігіп жасалған. Мәселен, «Из крупных районов Шаша – крепость Шахрухия, построенная в честь Мирза Шахруха, сына Амира Тимура-гургана и в древности его называли **Фанакет (Бенакет)** – средневековый (до XIII в.), город-крепость, разрушенный полчищами Чингиз-хана в 1220 году. Заново построен по приказу Тимура во второй половине XIV века и назван в честь Шахруха Шахрухией (И. Кастанье, Отчет о поездке, стр. 112–123). Шахрухия – весьма прочная и неприступная крепость на берегу реки Сейхун. И реку эту, по той причине, что протекает рядом [с этой крепостью], называют также [рекой] Шахрухия. Другой [район Шаша] – Бискент. Он тоже изобильный и благоустроенный; со многими селениями и деревнями; с просторными плодородными землями и нивами» [12, 56]. Кент\кет сөздері қазіргі сөздіктерде қала деген сөзбен синонимдес қарастырылғанымен, жоғарыдағы деректерге назар салсақ, кент сөзі көбіне қаладан шағындау, базары бар, тарихи маңызы бар қамал атауларында кездескен сыңайлы. Осы кезде айта кететін тағы бір жайт – Фанакет, Бенакет деген атауларда кент емес кет деп берілген. Мұндағы «кент» пен «кет» сөздерінің айырмашылығы, негізінен, тілдік өзгеріс, фонетикалық бейімделу және диахрониялық дамуға байланысты деп ойлаймыз. Екеуі де көбіне елді мекен, қала, қоныс мағынасын білдіретін топонимиялық форманттар, бірақ қолданылу уақыты әртүрлі. Кент сөзі жоғарыда қарастырылды, ал -кет форманты – көне түркі және оғыз, қыпшақ диалектілерінде -нт дыбыс тіркесінің жеңілдетіліп айтылуы немесе түркі тілдерінде ауызекі тілде қолданылған болуы мүмкін. **Суйе-кент (Сүткент)** VII–IX ғғ. – Суйе (Suiye) – Жетісу өңіріндегі көне қала. Қытайдың Тан әулеті жылнамаларында (Tangshu) «Suiye» деп кездеседі. Түргештер, қарлұқтар мекендеген [13, 195], - деген деректер жазса, X ғасырда жазылған «Худудал-алам» атты парсы тіліндегі географиялық еңбекте қала туралы: «Сүткент – өзен жағасында орналасқан және молшылыққа кенелген қала. (Оның) тұрғындары жауынгер келеді. Ол – бейбіт түріктердің шоғырланған жері, олардың рулары (кабиле) ішінен көпшілігі мұсылмандықты қабылдаған», – деп сипаттайды. Келтірілген деректерге сүйене отырып, «Суйе-кент» деген атаудың түпкі негізінде «Суй (өзен) бойындағы қала» мағынасы жатқан болуы мүмкін деген болжамға келдік. Себебі логикалық тұрғыдан қарағанда, Сүткент қаласы Сырдың жағасында орналасқан, оны Қытай көпестерінің жазбасы бойынша су жағасындағы қала деген мағынада қолданған болуы керек.

Нәтижелер. Жоғарыда талданған көне түркі қалаларының топоизоглосса екендігіне жол салдық деп ойлаймыз. Мұндағы топонимиялық тізбек туралы Э.М.Мурзаев: «Изоглосса – линия, ограничивающая ареал или сам ареал того или иного языкового явления (фонетического, морфологического, лексического). В топонимии топоизоглосса – граница области распространения одинаковых формантов географических названий, этимологий из каких-то определенных языков, фиксированных моделей», – деген анықтама берген [8, 21]. Біз қарастырып отырған кент сөзі бар топонимдердің геолінгвистикалық тұрғыдан таралу ареалы Орта Азияның Сырдария маңы, Жетісу, Шу-Талас аңғары мен Шығыс Түркістанды қамтиды және тарихи көші-қон жолдары мен сауда бағыттарымен тығыз байланысты. Осындай тұжырым жасауға себеп: «Туркестан – обширная и приятная страна, она объемлет множество городов, степей и равнин, так, что подвластные ему местности разбросаны на восточной части пятого, шестого и седьмого климатов. Согласно автору Гара'иба, он в длину простирается от [северного] берега реки Сейхун до берегов реки Карамуран. И эту землю в настоящее время называют Моголистаном... Словом, страна Туркестан, как в древности, так и в последующем, была юртом и местом обитания потомков Тура ибн Яфаса (Тұран жері)» [11, 32]. Бұл – топоизоглоссалық талдау бағыттары бойынша кент\кет сөзінің топоизоглосса болатынының алғашқы дәлелі; Екінші, диахронды өзгерістер, яғни VI–IX ғасырларда Орхон жазбаларында «балық» (көне түркі тілінде «қала» деген мағынаны білдіреді) сөзі қала атауларында кең тараса, VIII–XII ғғ. араб-парсы, қытай жазбаларында «кент» сөзінің жиі қолданылғанын көріп отырмыз. Мысалы, Сүткент қаласы туралы Ибн Хаукал (X ғ.): «Суткент, онда мешіт бар. Ол түркілердің

жиналатын жері. Олардың арасында исламды қабылдаған әртүрлі тайпалар бар. Исламға оғыздар мен қарлұқтардың топтары кірген. Олар түркілердің арасындағы ең батылдары және тәкаппарлары», – десе, Әл-Беруни (XI ғ.): «Суткенд –Шаш өзені атымен белгілі Хазарт (Сырдария) өзенінің бойында орналасқан»[14,66], – дейді. Осы пікірлерді келтіру арқылы бір атаудың ежелгі араб-парсы, қытай және түркі жазбаларындағы деректерден әртүрлі дыбысталуын салыстыра отырып, -кент\ -кет\ -канд форманттарының шығу тегі, таралу аймағы мен фонетикалық бейімделуі айқындалды.

Қорытынды. Қазақ лингвистикасында көне түркі ономастикалық белгілер лексика-семантикалық жағынан топтастырылып, құрылымдық, фоно-морфологиялық тұрғысынан әр деңгейде зерттеу нысаны болды. Ал біздің зерттеу мақаламызда түркі тайпаларының мекені болған Орта Азия мен Шығыс Түркістан аумағында шоғырланған ойконимдердің этимологиялық және тарихи-мәдени маңызы қарастырылды. Кей тұсында бір атаудың ежелгі араб-парсы, қытай және түркі жазбаларындағы деректерді салыстыра отырып, кент\кет\канд форманттарының шығу тегі, таралу аймағы мен фонетикалық бейімделуі айқындалды. Мақалада қарастырылған тарихи-лингвистикалық деректер мен географиялық таралу негізінде «кент/кет» форманттары Орта Азия мен Шығыс Түркістан кеңістігінде қалыптасқан тұрақты топонимиялық тізбек екенін анықтадық. Бұл форманттар тек тілдік емес, тарихи-мәдени, саяси жүйелердің де көрінісі ретінде қарастырылды. Қала атауларындағы -кент/-кет/-канд сияқты элементтер көне түркі өркениетінің кеңістіктік құрылымын сипаттайтын маңызды индикаторлар болып табылады.

Қытай және басқа да шығыс жазба дереккөздерінде тіркелген көне түркі қала атауларындағы -кент/-кет форманты тарихи-лингвистикалық тұрғыдан маңызды ономастикалық индикатор болып табылады. Зерттеу барысында анықталған бұл форманттың көне түркі кезеңіндегі отырықшы өмір салтының, қалалық мәдениеттің, соған сәйкес әкімшілік-аумақтық құрылымның қалыптасуымен тығыз болғандығын көрсетеді, сонымен қатар көршілес халықтар арасындағы ұзақ мерзімді мәдени-тілдік ықпалдастықты дәлелдейді.

Шығыс дереккөздеріндегі қала атауларының фонетикалық репрезентациясы қытай иероглифтік транскрипциясының ерекшеліктерімен қатар, иран және соғды тілдік қабаттарының әсерін де айқын аңғартады. Соған қарамастан, -кент/-кет формантының семантикалық өзегі тұрақты сақталып, «қала», «урбанистік орталық», «қоныс» ұғымдарын білдіретін терминологиялық единица ретінде қызмет атқарған. Бұл деректер көне түркі топонимиясының қалыптасу үдерісінде көптілді орта мен тарихи-саяси жағдайлардың маңызды рөл атқарғанын көрсетеді.

-кент/-кет форманты көне түркі ономастикалық жүйесінің құрылымдық әрі семантикалық тұрғыдан өзекті компоненті болып табылады. Оны кешенді түрде талдау түркі халықтарының тарихи географиясын, урбанизация деңгейін және тілдік эволюциясын қайта зерделеуге мүмкіндік береді. Зерттеу нәтижелері алдағы уақытта салыстырмалы тарихи лингвистика, топонимика бағытындағы зерттеулерге теориялық-әдіснамалық негіз бола алады.

Тақырып зерттеу жобасы аясында әлі де кеңінен қарастырылатын болады.

Әдебиеттер

1. Мұхаммед Қайдар Дулат Тарих-и рашиди. — Құрастырушы – М.Қойгелді. –Алматы: Қазақпарат, 2015 — 494 б.
2. Бартольд В.В. История культурной жизни Туркестана. – Л.: Изд-во Академии наук СССР, 1927. – 230 с.
3. Варфоломеев В., Ломан В., Евдокимов В. Кент – қазақ даласының орталығындағы қола дәуірінің қаласы = Кент – город бронзового века в центре казахских степей = Kent – the bronze age city in the center of kazakh steppes. – Астана: Қазақ ғылыми-зерттеу мәдениет институты, 2017. – 338 б.

4. Түркологиялық зерттеулер / Жауапты ред. Сағидолда Г. – Астана: Сарыарқа, 2012. – 560 б.
5. Қазақстан ұлттық энциклопедиясы. 4-том / Бас ред. Н.Ә.Назарбаев. – Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 2002. – 720 б.
6. Әдеби жәдігерлер. Жиырма томдық. 5-т.: Жүсіп Баласағұн. Құтты білік /Көне түркі тілінен аударып, алғы сөзі мен түсініктерін жазған А.Қ.Егеубаев. – Алматы: Таймас, 2007. – 536 б.
7. Imanberdiyeva S., Nurdauletova B., Koshimova B., Kulamanova Z., Alimkhan A. Lexico-Semantic Aspect of Ancient Turkic Toponyms of Kazakhstan// Forum for Linguistic Studies, 2025,7(8). – P.1222-1239. DOI: <https://doi.org/10.30564/fls.v7i8.9760>
8. Мурзаев Э.М. Очерки топонимики. – М.: Мысль, 1974. – 382 с.
9. Альманах «Отечество». Вып. 15–16. – М.: Российский фонд культуры, 1999. – 208 с.
10. Қазақстан. Ұлттық энциклопедия / Бас ред. Б.Аяған. – Алматы: Қазақстан энциклопедиясы, 2005. – 728 б.
11. Махмуд ибн Вали. Море таин относительно доблестей благородных (География). Введение, перевод, примечания, указатели Б.А.Ахмедова. – Ташкент: Фан, 1977. – 168 с.
12. 班固 (BanGu). Ханьшу [Текст] : в 100 кн. / пер. с кит. яз., ред. изд. Ин-т истории Китая, Китайская академия наук. – Пекин :中华书局(Zhonghua Book Company), 1962. – Кн. 96. – (汉书 • 西域传 / Ханьшу. Батыс өлкелер туралы тарау).
13. Tangshu (旧唐书). Т. 195, Батыс өңірлер тарауы (西域传). – Қытай тарихының ресми хроникасы, VII–X ғғ.
14. Ильясова З.С., Ноғайбаева М.С. IX–XIII ғасырлардағы араб деректеріндегі Сырдарияның орта және төменгі ағысы аймағының тарихи географиясы. Bulletin of history. №4 (111). 2023. DOI: <https://doi.org/10.26577/JH.2023.v111.i4.06>

М.С. ЖЫЛКЫБАЕВА, Ш. САПАРБАЙҚЫЗЫ

Каспийский университет технологий и инжиниринга имени Ш.Есенова,
Ақтау, Казахстан
С.Т. СПАТАЕВА

Евразийский национальный университет имени Л.Н.Гумилева, Астана, Казахстан

**ИСТОРИКО-ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ФОРМАНТА -КЕНТ /
-КЕТ В НАЗВАНИЯХ ДРЕВНЕТЮРКСКИХ ГОРОДОВ, ЗАФИКСИРОВАННЫХ В
КИТАЙСКИХ И ДРУГИХ ВОСТОЧНЫХ ИСТОЧНИКАХ**

Аннотация. В настоящей статье рассматриваются лингвистическая природа и особенности пространственного распространения формантов «-кент / -кет», зафиксированных в названиях городов, встречающихся в историко-лингвистических и географических источниках древнетюркского периода. В ходе исследования освещается этимологическое и историко-культурное значение ойконимов, сконцентрированных на территориях Средней Азии и Восточного Туркестана — регионах, некогда заселённых тюркскими племенами. В отдельных случаях происхождение, ареал распространения и фонетическая адаптация формантов -кент / -кет / -канд выявляются путём сопоставления данных древних арабо-персидских, китайских и тюркских письменных источников.

В статье в качестве примеров приводятся такие исторические ойконимы, как Ташкент, Ходжент (Коженд), Суекент (Сүткент), Науакент (Навакет), Усбаникет (Арсубаникет, Субаникет), Жетікент (перс. *heft deh*), Жент, Жаркент (Янгикент; согласно исследованиям С. П. Толстова, оба названия относятся к одному городу), Баршынылект, Бикент (Бикет), Ордакент, Өзкент (Өзжәнд, Қайдар Дулат), Джабгукет. На основе анализа данных топонимов раскрываются функции и этимологическое содержание формантов -кент / -кет / -канд (қанд), а также их роль как интеграционного показателя, отражающего взаимосвязь тюркской, согдийской и иранской культур. При этом прослеживается преемственность археологических, исторических и этнолингвистических сведений.

По результатам анализа материалов, представленных в научной статье, форманты -кент / -кет / -канд рассматриваются как устойчивые языковые единицы, сформировавшиеся на территории Средней Азии — в Приаралье, Сырдарьинском регионе, в долинах Чу–Таласа и в Жетысу. Работа представляет собой комплексное исследование, выполненное на стыке исторической топонимики и геолингвистики, и научно обосновывает значение компонента «кент» в развитии городской культуры тюркской цивилизации.

Ключевые слова: кент, кет, топоним, ойконим, формант, древнетюркские города, геолингвистика.

M. S. ZHYLYKBAYEVA, SH. SAPARBAIKYZY

Sh.Yessenov Caspian University of Technology and Engineering, Aktau, Kazakhstan

S. T. SPATAYEVA

L.N.Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

HISTORICAL AND LINGUISTIC FEATURES OF THE -KENT / -KET FORMANT IN THE NAMES OF ANCIENT TURKIC CITIES RECORDED IN CHINESE AND OTHER EASTERN SOURCES

Annotation. This article examines the linguistic nature and spatial distribution characteristics of the formants “-kent / -ket,” attested in the names of cities found in historical-linguistic and geographical sources from the Old Turkic period. The study highlights the etymological and historical-cultural significance of oikonyms concentrated in the territories of Central Asia and East Turkestan—regions historically inhabited by Turkic tribes. In certain cases, the origins, areas of dissemination, and phonetic adaptation of the formants -kent / -ket / -kand are identified by comparing data from ancient Arabic-Persian, Chinese, and Turkic written sources.

The article provides examples of historical oikonyms such as Tashkent, Khodzhen (Kozhend), Suekent (Sütken), Nawakent (Navaket), Usbaniket (Arsubaniket, Subaniket), Zhetikent (Pers. Heft deh), Zhent, Zharkent (Yangikent; according to S. P. Tolstov, these two names refer to the same city), Barshynglykent, Bikent (Biket), Ordakent, Özkent (Özjand, Qaidar Dulat), and Jabghuket. Based on the analysis of these toponyms, the article reveals the functions and etymological meanings of the formants -kent / -ket / -kand (qand), as well as their role as an integrative indicator reflecting the interconnectedness of Turkic, Sogdian, and Iranian cultures. Continuity between archaeological, historical, and ethnolinguistic evidence is also traced throughout the study.

The analysis of the material presented in this study demonstrates that the formants -kent / -ket / -kand represent stable linguistic units that developed in the territories of Central Asia—specifically the Aral region, the Syr Darya basin, the Chu–Talas valleys, and the Zhetysu area. The work constitutes a comprehensive study conducted at the intersection of historical toponymy and geolinguistics, and it scientifically substantiates the significance of the “kent” component in the development of urban culture within the Turkic civilization.

Keywords: kent, ket, toponym, oikonym, formant, Old Turkic cities, geolinguistics.

References

1. Mūhammed Qaidar Dulat Tarih-i raşidi. — Qūrastyrushy – M.Qoigeldı. –Almaty: Qazaqparat, 2015 — 494 b.
2. Bartöld V.V. İstoria kültürnoi jizni Turkestana. – L.: İzd-vo Akademii nauk SSSR, 1927. – 230 s.
3. Varfolomeev V., Loman V., Evdokimov V. Kent – qazaq dalasynyñ ortalyğyndağy qola дәуірінің qalasy = Kent – gorod bronzovogo veka v sentre kazahskih stepi = Kent – the bronze age city in the center of kazakh steppes. – Astana: Qazaq ğylymi-zertteu мәдениет институты, 2017. – 338 b.
4. Türkologialyq zertteuler / Jauapty red. Sağıdolda G. – Astana: Saryarqa, 2012. – 560 b.
5. Qazaqstan ūltyq ensiklopediasy. 4-tom / Bas red. N.Ä.Nazarbaev. – Almaty: Qazaq ensiklopediasy, 2002. – 720 b.

6. Ädebi jädigerler. Jiyrma tomdyq. 5-t.: Jüsip Balasağün. Qütty bılk /Köne türkı tılınen audaryp, alğy sözi men tüsinıktırın jazğan A.Q.Egeubaev. – Almaty: Taimas, 2007. – 536 b.
7. Imanberdiyeva S., Nurdauletova B., Koshimova B., Kulamanova Z., Alimkhan A. Lexico-Semantic Aspect of Ancient Turkic Toponyms of Kazakhstan// Forum for Linguistic Studies, 2025,7(8). – R.1222-1239. DOI: <https://doi.org/10.30564/fls.v7i8.9760>
8. Murzaev E.M. Ocherki toponimiki. – M.: Mysl, 1974. – 382 s.
9. Älmanah «Otechestvo». Vyp. 15–16. – M.: Rosiski fond kültury, 1999. – 208 s.
10. Qazaqstan. Ülttyq ensiklopedia / Bas red. B.Aiağan. – Almaty: Qazaqstan ensiklopediasy, 2005. – 728 b.
11. Mahmud ibn Vali. More tain otnositelno doblestei blagorodnyh (Geografia). Vvedenie, perevod, primechaniya, ukazateli B.A.Ahmedova. – Taşkent: Fan, 1977. – 168 s.
12. 班固 (BanGu). Hānshū [Teks] : v 100 kn. / per. s kit. iaz., red. izd. İn-t istorii Kitaia, Kitaiskaia akademiya nauk. – Pekin :中华书局(Zhonghua Book Company), 1962. – Kn. 96. – (汉书·西域传 / Hānshū. Batys ölkeler turaly tarau).
13. Tangshu (旧唐书). T. 195, Batys öñirler tarauy (西域传). – Qytai tarihyның resmi hronikasy, VII–X ғғ.
14. İläsova Z.S., Noğaibaeva M.S. ІН-ІІІІ ғасырлардағы араб деректеріндегі Сырдарияның орта және төменгі ағысы аймағының тарихи географиясы. Bulletin of history. №4 (111). 2023. DOI: <https://doi.org/10.26577/JH.2023.v111.i4.06>

Авторлар туралы мәлімет:

Жылкыбаева Маржан Сарсекешовна – филология ғылымдарының кандидаты, Ш.Есенов атындағы Каспий технологиялар және инжиниринг университетінің қауымдастырылған профессоры, Ақтау, Қазақстан.

Жылкыбаева Маржан Сарсекешовна – кандидат филологических наук, ассоциированный профессор Каспийского университета технологий и инжиниринга имени Ш.Есенова, Актау, Казахстан.

Zhylykbaeva Marzhan Sarsekeshovna – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Caspian University of Technology and Engineering named after Sh.Yesenov, Aktau, Kazakhstan.

Шолпан Сапарбайқызы – педагогика ғылымдарының кандидаты, Ш.Есенов атындағы Каспий технологиялар және инжиниринг университетінің қауымдастырылған профессоры, Ақтау, Қазақстан.

Шолпан Сапарбайқызы – Кандидат педагогических наук, ассоциированный профессор Каспийского университета технологий и инжиниринга имени Ш.Есенова, Актау, Казахстан.

Sholpan Saparbaykyzy – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Caspian University of Technology and Engineering named after Sh.Yesenov, Aktau, Kazakhstan.

Спатаева Салтанат Тойлыбекқызы – Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің докторанты, Астана, Қазақстан.

Спатаева Салтанат Тойлыбековна – докторант Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева, Астана, Казахстан.

Spataeva Saltanat Toilybekovna – doctoral student of L.N.Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.